

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

1990’lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği

Serhat Erkmen

Araştırmacı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi

Bu makaleye atıf için: Erkmen, Serhat, “1990’lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 7 (Güz 2005), s. 157-185.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği’ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*’de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler Dergisi

Söğütözü Cad. No. 43, TOBB-ETÜ Binası, Oda No. 364, 06560 Söğütözü | ANKARA

Tel: (312) 2924108 | Faks: (312) 2924325 | Web: www.uidergisi.com | E- Posta: bilgi@uidergisi.com

1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği

Serhat ERKMEN*

ÖZET

1990'lı yılların ortalarında Orta Doğu'daki en önemli ve en dikkat çekici ilişki olan Türk-İsrail ilişkileri, 2000'li yıllarda önemli iniş çıkışlar geçirmiştir. 1996'dan sonra "altın çağı"nu yaşayan ilişkilerin, 2003-2004'te dibe vurması ise hem bölgedeki dengelerin, hem de iki ülkedeki iç faktörlerin değişmesiyle açıklanabilir. Ortak tehdit algılamasının doğması ve güçlenmesiyle başlayan "altın çağ"ın, tehdit algılamasının azalması sonucunda gerileme devresini yaşadığı, Irak Savaşı ve AKP hükümetinin yeni dış politika vizyonunun da etkisiyle dibe vurduğu söylenebilir. Bu makale, ikili ilişkilerde yapısal ve dönemsel faktörlerin neler olduğunu ve bu faktörlerin iki ülke arasındaki ilişkiyi nasıl etkileyebileceğini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İsrail İlişkileri, Stratejik İşbirliği, Türk Dış Politikası, Irak Savaşı, Askeri İlişkiler

Turkish-Israeli Strategic Cooperation From 1990's until Today

ABSTRACT

Turkish-Israeli relations, which are important in the Middle East, were excellent in the mid-1990s but suffered from ups and downs between 2000 and 2005. Turkish-Israeli relations, which celebrated their "golden age" after 1996, reached their lowest point in 2003-2004. This can be explained by changes in the balances between countries in the Middle East and by internal factors in the two countries. It can be argued that the "golden age," which began with the birth and strengthening of a shared threat perception, deteriorated in the absence of the threat perception. This article examines the structural and conjunctural factors in Turkish-Israeli relations and attempts to predict how those factors may affect Turkish-Israeli relations in the near future.

Keywords: Turkish-Israeli Relations, Strategic Cooperation, Turkish Foreign Policy, War in Iraq, Military Relations

---

* Araştırmacı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Giriş

Son yıllarda Türk dış politikasında birçok sorunlu alan bulunmaktadır. Bu sorunlu alanlardan bazıları hem basında hem akademisyenler arasında spekülasyonlara neden olmaktadır. Türk-İsrail ilişkileri 1990'larla birlikte üzerinde en çok spekülasyon yapılan ilişki olmuştur. Çoğu kez bilinen boyutlarıyla değil de, bilinemeyen ve gizli olduğu düşünülen boyutlarıyla ön plana çıkarılan Türkiye-İsrail ilişkisi, ittifakların kurulması ve gelişmesi hakkında ilgi çekici bir örnek-olay olma potansiyelini taşımaktadır.

Uluslararası ilişkiler literatürü, ittifakların nasıl oluştuğuna ve nasıl dağıldığına ilişkin önemli eserlere sahiptir. İttifakların oluşumuna ilişkin olarak bilinen en yaygın yaklaşım, güç dengesi kuramıdır. Kenneth Waltz'ın güç dengesiyle¹ açıklamaya çalıştığı ittifakların, Stephen Walt tarafından incelenmesi² ise tehdit dengesi yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. İttifakların devlet merkezli incelenmesine üçüncü büyük katkı ise Randall Schweller'in başını çektiği, ittifakları aktörlerin çıkarları temelinde inceleyen akımdan gelmiştir.³ Türk-İsrail ilişkilerinin ilginç bir örnek olay yaratma potansiyeli ise aslında bu yaklaşımların son ikisinin öngörülerini farklı dönemlerde doğrulamasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmanın en önemli varsayımı, Türk-İsrail ilişkilerinin, paylaşılan (ortak) tehditler üzerine ortaya çıkmasından sonra ilişkinin getirdiği avantajların, bölgesel ve uluslararası ortamın değişmesi ve tarafların dış politika algılamalarının değişmesine bağlı olarak paylaşılan çıkarlar zeminine kaymasıdır.

Bu varsayımdan iki devlet arasındaki ilişkinin ittifak olarak kabul edildiği sonucu çıkmaktadır. Ancak, ittifak kavramının kendisinden kaynaklanan sorunlar Türk-İsrail ilişkilerinin tanımlanmasına da yansımaktadır. Bu da iki devlet arasındaki ilişkinin nasıl adlandırılması gerektiği konusunda bir tartışma yaratmıştır.⁴ İlişkilerin iyileşmeye başladığı dönemde, askeri boyutun ön plana çıkması bu algıyı güçlendirmiş olsa da, ilişkinin askeri bir ittifak olmadığı ortadadır. Çünkü ikili ilişkide, çatışma durumunda resmî bir askeri işbirliği ya da tarafların çatışmaya girmesi durumunda ortak bir savunma paketi gibi bir boyut bulunmamaktadır. *Casus foederis*'in yokluğunda iki ülke arasındaki iliş-

¹ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Reading, MA, Addison-Wesley, 1979.

² Stephen M. Walt, *Origins of Alliances*, Ithaca, Cornell University Press, 1987.

³ Randall Schweller, "Bandwagoning For Profit, Bringing The Revisionist Back In", *International Security*, Cilt 19, No 1, Yaz 1994, s. 72-107.

⁴ Adlandırma konusundaki soruna ilişkin olarak bkz. Bülent Aras, "The Academic Perceptions of Turkish-Israeli Relations", *Alternatives*, Cilt 1, No 1, Bahar 2002, <http://www.alternativesjournal.net/volume1/number1/aras.htm>

kiyi askeri ittifak olarak adlandırmak doğru olmayacaktır. İlişkinin başlangıçtaki hali için stratejik ortaklık veya yakınlaşma gibi terimler de kullanılabilir. Yakınlaşma belli bir dönemi tanımlaması açısından daha doğrudur, ancak 2001 sonrası gerilimli fakat işbirliğinin devam ettiği dönemi açıklamamaktadır. Stratejik ortaklık ise özellikle İsrail tarafından geliştirilmek istenen fakat, ilişkide istenilen seviyeye ulaşmayan bir durumu ifade etmektedir. Bu nedenle, iki ülke arasındaki, üçüncü taraflara yönelik olmadığı açıkça belirtilen, askeri alanda yoğunlaşan, ekonomik boyutları da bulunan bu ilişki için en uygun terimin stratejik işbirliği olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, makalede kullanılan stratejik işbirliği aslında ittifak teriminin geniş anlamda kullanılmasından türemiştir. İttifakların dar anlamda askeri işbirliği şeklinde kullanılması, bu kavramın değerlendirilmesinde ortaya çıkan tikanıklığın en önemli nedenlerinden birisidir. Daha önce belirtildiği gibi ittifakların dar anlamda kullanılması *Casus Foederis*'in aranması şeklinde bir eğilim ortaya çıkarmakta, bu da devletler arasındaki ilişki biçimlerindeki geçişkenliğin anlaşılmasında güçlükler yaratmaktadır.

Türk-İsrail ilişkilerinin doğası bu geçişkenliğin açıklanmasında kullanılabilir. Ancak bu makalenin amacı, ittifakların kurulması, gelişmesi ya da ortadan kalkması açısından literatüre kuramsal bir katkıda bulunmak değildir. Makalenin amacı, ikili ilişkilerin doğasının ortaya konulması ve 1990'larda hızla iyileşen ilişkilerin 2000'lerde neden soğumaya başladığını ve 2005'te neden ve nasıl tekrar iyileşme eğilimine girdiğini açıklamaktır. Bu çerçevede makalenin ikinci varsayımı şudur: Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesi, güçlenmesi ve stratejik bir hâl alması, ilişkilerin başlamasından 50 yıl kadar sonra meydana gelmiştir. 1990'ların ikinci yarısında önemli bir hâl alan Türk-İsrail ilişkilerinde son yıllarda sorun yaşandığı rahatlıkla görülmektedir. Özellikle, Irak Savaşı'ndan sonra daha da belirgin bir hâl alan bu sorunlu ilişkinin yapısı, aslında sorunların doğasını da ortaya koymaktadır: Ortak tehdit algılaması üzerine inşa edilen ilişkiler, tehdidin azalması ve ilişkinin içine doğduğu ortamın büyük bir değişikliğe uğraması, iki ülkede (fakat daha çok Türkiye'deki) dış politikaya bakışın tehdit-merkezli olmaktan çıkar merkezli olmaya kaymasıyla hızını kaybetmiştir. 2000'li yıllarda yapısal faktörlerdeki değişimin yanısıra dönemsel faktörlerin etkisi ilişkilerde bozulma yaratmış; dönemsel faktörlerin ortadan kalması ya da etkisini yitirmesiyle ve Türk dış politikasına AKP hükümeti tarafından getirilmeye çalışılan yeni yorumun karşılaştığı zorluklar karşısında geri adım atması ve eski dış politika önceliklerine yeniden dönmeye başlamasıyla, İsrail ile ilişkilerde 1990'lardaki kadar olmasa da iyileşme eğilimi yeniden başlamıştır.

Makalede yukarıdaki varsayım çerçevesinde Türk-İsrail ilişkilerindeki yapısal faktörler ortaya konulmaya ve yaşanan dönüşüm açıklanmaya çalışılacaktır. Bu faktörlerin ilişkilerin doğuşunda, gelişmesinde ve yeniden şekillenmesindeki etkileri incelenecektir. Bu bağlamda, önce ilişkilerin doğuşu ve güçlenme süreci, ikinci bölümde de gerileme süreci ele alınacaktır. Sonuçta ise varsayımlar yeniden gözden geçirilecektir.

Stratejik İşbirliğini Doğuran Temel Faktörler

Türkiye-İsrail ilişkileri, Türkiye'nin İsrail'i tanıdığı tarih olan 28 Mart 1949'da resmî olarak başlamıştır. Türkiye, İsrail'i ilk tanıyan ülkelerden olmasa da, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ilk ülke olma sıfatını taşımaktadır. İlişkiler başlangıçta çok daha düşük seviyede olsa da, 1950'lerin sonundan itibaren güvenlik ve istihbarat gibi hayati konularda ilişkilerin gelişmeye başladığı bilinmektedir.⁵ Soğuk Savaş döneminde dış politikasını tamamen ABD ve Sovyetler Birliği ile ilişkiler temelinde yürüten Türkiye için İsrail ile ilişkiler ikinci planda kalmıştır. Türkiye, İsrail'in ilk devlet başkanı olan ve Osmanlı İmparatorluğu zamanında İstanbul'da hukuk öğrenimi gören David ben Gurion'un çevre stratejisinin önemli parçalarından birisi olmasına rağmen, İsrail ile ilişkilerini Soğuk Savaş dengesi içinde yürütmüş, kısmî yakınlaşma ve uzaklaşmaların dışında radikal adımlar atmaktan uzak durmuştur. Bu dönem ilişkileri içinde, 1958'deki istihbarat paylaşımını içeren gizli anlaşma dışında, ilişkilerin stratejik bir boyutu bulunmamaktadır.

Türkiye ile İsrail arasında 1990'lara kadar askeri, ekonomik ve siyasi ilişkiler bulunsa da bu ilişkilerin gerçekten stratejik bir hâl alması Soğuk Savaş'ın sona ermesinin uluslararası sistem ve Körfez Savaşı'nın bölgesel sistem üzerindeki etkisi ile gerçekleşmiştir.⁶ Bu etki, ilişkilerin gelişmesine neden olan ortak tehdit algılamasının ortaya çıkmasında temeli oluşturmuştur. İlişkiler bu temel üzerine PKK terörizmi ile mücadele, askeri işbirliği gibi alanlarda yapılan işbirliği etkisiyle belirli bir iç dinamiğe ve daha sonra da olgunluğa erişmiştir. ABD faktörü ise pratikte bir kolaylaştırıcı rolü oynamış, ancak aslında ilişkiyi ortaya çıkaran temelin atılmasında belirleyici olmuştur.

⁵ Nezhir Tavlaş, "Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Cilt 5, No 1, İlkbahar 1999, s. 77.

⁶ İkili ilişkilerin gelişme süreci için bkz. Recep Öztürk, *Batı Faktörünün Etkisinde Türkiye İsrail İlişkilerinin Politikası*, Ankara, Odak, 2004. Ayrıca, Efraim Inbar, *Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı*, çev. Suna Ercan-Özgül Erdemli, Ankara, ASAM Yayınları, 2001.

1990 Sonrası Uluslararası Sistem ve Ortak Tehdit Algılamasının Oluşumu

Tarihsel olarak Türkiye'nin Orta Doğu politikası, Batı ile ilişkilerinin bir uzantısıdır. Soğuk Savaş boyunca, Türkiye'nin Orta Doğu politikasını belirleyen olgu, bölgesel gelişmelerden ziyade Soğuk Savaş'ın gidişatı ve Türkiye'nin bu çerçevedeki genel stratejisi olmuştur. Fakat, Soğuk Savaş'tan sonra hem uluslararası sistemde yaşanan değişim hem de bunun Türk dış politikasına yansımaları, Türkiye'nin bölgesel yaklaşımlarını değiştirmiştir. 1945-90 arasında Orta Doğu'da tepkisel ve müdahalecilikten uzak duran bir yaklaşım sergileyen Türkiye, bölgedeki dengeleri bozacak hareketlerde bulunmaktan veya bu tür girişimlere taraf olmaktan kaçınmıştır. 1960-70'lerde Arap dünyasıyla ilişkilerini güçlendirmeye çalışan Türkiye'nin bu girişiminin nedeni bile Batı ile ilişkileridir. Jüpiter Füzeleri Krizi ve Johnson Mektubu gibi olayların etkisiyle Sovyet destekli Arap rejimleriyle kısmi ilişkiler kuran Türkiye, aynı zamanda dış politikadaki yalnızlıktan kurtulmaya çalışmıştır. Fakat bu dönemde dahi, ABD'nin genel Orta Doğu politikasının dışına çıkacak bir girişimde bulunmamıştır. 1980'lerde Türkiye'nin Orta Doğu'ya olan ilgisinin arttığına şahit olunmuştur. Ancak bu ilginin de temel itici gücü, ekonomik arayışlardır. Pazar payını genişletmek isteyen Türkiye, bu çerçevede Arap ülkeleriyle olan ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik bu dönemdeki ilgisinde strateji ve güvenlik meselesinin rolü küçüktür.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türk dış politikasında bölgesel gelişmelere yeni bir önem kazandırmıştır. NATO'nun kanat ülkesi olarak jeostratejik önem taşıyan Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla bu konumunu kaybetmiştir. Bu durum yeni bir değerlendirme gereğini ortaya çıkartmıştır. Türkiye, Orta Asya, Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Doğu bağlamında kendi önemini yeniden keşfetmiştir. Bu önemin bir öncekinden en önemli farkı, genel olarak Avrupa ve hatta uluslararası sistem merkezli tehdit ve çıkar değerlendirmelerinin daha çok bölgesel merkezli tehdit ve çıkar değerlendirmelerine doğru kaymasıdır. Bu çerçeveden bakıldığında Türk dış politikasının 1990'larda tüm bu bölgelerde aktif bir duruma geçmeye başladığı görülebilir.⁷

Türkiye, ABD ile ilişkilerini merkeze koymaya devam ederek, yeni misyonunu yakın çevresinde etkin bir bölgesel güç olma çabası olarak görmüştür. Bu çerçevede birçok bölgesel teşkilatta aktif politikalar geliştirmeye çalışmıştır.

⁷ Sabri Sayarı, "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era", *Journal of International Affairs*, Cilt 54, No 1, Sonbahar 2000, s. 172.

Türk dış politikasında bu yeni dönem, Türkiye-İsrail ile ilişkilerini de etkilemiştir. İkili ilişkiler 1990-91 Körfez Savaşı ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. Körfez Savaşı, uluslararası sistemin yanısıra, Orta Doğu alt sistemini de değiştirmiştir. Özellikle, Irak'ın içine düştüğü durum, Türkiye'nin güvenlik algılarını etkilemeye başlamıştır. Ancak, bu dönemde, Irak asıl sorun olarak görülmeğe uzaktır.⁸

1991 Madrid görüşmeleriyle başlayan süreç Türkiye ile İsrail arasındaki yakınlaşma için kolaylaştırıcı rol oynamıştır. 1992-1994 yılları arasında iki ülke arasındaki ticaret hacmi yüzde yüzelliden fazla artış göstermiştir. Dahası çifte vergilendirmeyi önlemek, yatırımı teşvik etmek ve serbest ticaret anlaşması yapmak üzere görüşmeler başlatılmıştır. Ancak, bu dönemde dahi, alt yapı çalışmaları gerçekleştirilse bile, stratejik işbirliğine ilişkin net bir gelişme yaşanmamıştır.

1993'te dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in ziyaretiyle başlayan stratejik boyuttaki gelişmeler, 1994 yılında imzalanan Güvenlik ve Gizlilik Anlaşması ile yeni bir boyut kazanmıştır. İlişkilerin dönüm noktası olan 1996 yılı, Türkiye'nin güvenlik algılamalarında yalnızca Orta Doğu kaynaklı olmayan, neredeyse tüm komşularını içine alan bir sorun silsilesinin içinde olduğu bir dönemdir. Bu dönemde değişik biçimlerde dile getirilen, ancak en net hali "2 ½ Savaş" kavramında ortaya koyan bu tehdit değerlendirmesi, Türk-İsrail ilişkilerinin anlaşılması için uygun bir tablo sunmaktadır. Çeşitli versiyonları da bulunan bu değerlendirmeye göre, Türkiye iki komşusu Yunanistan ve Suriye ile rekabet içindedir. Bunların her birine konvansiyonel olarak üstünlük sağlamaktadır. Ancak ikisi ile aynı anda karşı karşıya gelmesi veya biriyle karşılaşırken diğereine üstünlük sağlaması zordur. Dahası, bu ülkelerin her ikisi de PKK terörüne her türlü desteği sağlamaktadır. 1995 yılında Suriye ve Yunanistan arasında imzalanan Savunma İşbirliği anlaşması bu tehdidi daha da artırmıştır.⁹

Bu tür bir durumla, Soğuk Savaş sırasında karşılaşılması mümkün değildi. Çünkü her ne kadar sorunlu olsalar da, Türkiye ve Yunanistan aynı blokta yer almaktaydılar. Dahası, Suriye ile karşı karşıya gelmesi bir anlamda Sovyetler ile ABD'nin karşı karşıya gelmesi demektir. Bu nedenle, NATO'nun görev sahası içine girmektedir. Oysa 1990 sonrası bu ortamda, NATO ne kendi üyesi olan Yunanistan'a müdahale edebilirdi, ne de görev sahasının dışındaki Suriye için Türkiye'ye destek

⁸ Dietrich Jung ve Wolfgang Piccoli, "The Turkish-Israeli Axis: A Matter of Geostrategic Change in the Middle East", <http://www.copri.dk/publications/WP/WP%202001/5-2001.doc>

⁹ Şükrü Elekdağ, "2 ½ War Strategy" Perceptions, Cilt 1, No 1, Mart-Mayıs 1996, <http://www.disisleri.gov.tr/NR/rdonlyres/FEAC963C-59B7-44B1-AD72-561BE65E6886/0/212WARSTRATEGY.pdf>

sağlayabilirdi. Bu nedenle, Türkiye bu ülkelerle olan sorunları konusunda kendi başına bir çare geliştirmek zorunda kalıyordu. Suriye'nin İsrail ile yaşadığı sorunların çözülmesi durumunda askeri gücünü kuzeye kaydırmasıyla Türkiye konvansiyonel üstünlüğünü kaybedebilirdi.¹⁰ Bu nedenle, İsrail ile yakın ilişkiler kurulması önem kazanmıştı.

Orta Doğu merkezli bu tehdit değerlendirmesinin genişletilmesi, ikili ilişkilerdeki gelişmenin açıklanmasına katkıda bulunabilir: Anılan dönemde, Orta Asya ve Kafkasya'da Türkiye'nin İran ve Rusya ile yaşadığı sorunlar da tehdit ve çıkar değerlendirmelerini etkiliyordu. 1990'larda Orta Asya ve Kafkasya'daki gelişmelerin Orta Doğu'daki gelişmelerle bağlantısının arttığı görülmektedir. Bu gelişmelerin iki temel boyutu bulunmaktadır: Enerji ve radikal İslamcı hareketler. Hazar havzası enerji kaynaklarının Orta Doğu'ya alternatif olduğunun iddia edilmesi 1990'ların ortalarında önemli bir argümandır. Ancak, son zamanlarda yapılan çalışmalar bu bölge kaynaklı enerjinin alternatif değil tamamlayıcı nitelikte ya da çeşitlilik sağlaması açısından önemli olduğunu göstermektedir. Yine de Orta Asya üzerindeki enerji ilişkileri Türkiye'yi İsrail ile yakınlaştıran faktörlerden birisi olmuştur. Türkiye'nin Bakü-Ceyhan boru hattı projesine İsrail destek vermiştir. Bununla birlikte, bölgede İran etkisinin yayılmasının engellenmesi, iki devlet için de işbirliğinin en önemli nedenidir. İsrail, hem çevreleme ve çevre stratejisi bağlamında bölgede radikal İslamcı tehlikeden korkan rejimlere destek olma çabasındaydı, hem de İran'ın etkinlik sağlayarak rejimini güçlü tutmasını veya yaşatmasını engellemek istiyordu.¹¹ Türkiye ise doğal etki alanı içinde gördüğü bölgede İran'ın lider konumunda olmasını istemiyordu. Aynı dönemde, Orta Asya ve Kafkaslardaki ilişkilerde, Rusya faktörü de dikkate alındığında bir çeşit ABD-Rusya çekişmesi yaşanmaktaydı. Kafkaslar'da Ermenistan-İran-Rusya yakınlaşmasına karşılık Türkiye-Azerbaycan-İsrail ve Gürcistan yakınlaşması, bunun en açık örneklerinden birisidir. Bu ilişkiler bütününe Orta Asya'daki yansıması ise Rusya'dan tehdit algılayan ve bölgesel güç olma iddiasında bulunan Özbekistan'ın da İsrail ile Türkiye çizgisine gelmesidir.

Bu ilişkilerin Orta Doğu ayağına İran-Suriye ilişkileri bağlamında Suriye, Balkanlar ayağına ise Türkiye ile ilişkileri nedeniyle Yunanistan ve Kıbrıs eklenebilir. Özetlemek gerekirse, İsrail-Türkiye ilişkilerinde stratejik işbirliği ortamını hazırlayan bölgesel ve uluslararası ortam son derece karmaşık, birbirine eklenmiş bir güvenlik sorunu algılamasının

¹⁰ Elekdağ, " 2 ½ War Strategy", <http://www.disisleri.gov.tr/NR/rdonlyres/FEAC963C-59B7-44B1-AD72-561BE65E6886/0/212WARSTRATEGY.pdf>

¹¹ Stephen Larrabee ve Ian O. Lesser, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, Rand, 2003, s. 120, <http://www.rand.org/publications/MR/MR1612/MR1612.ch5.pdf>

bir parçasıdır. Tek kökü Orta Doğu'da olmayan bu tehdit algılaması, Orta Doğu'da son derece statükocu olmalarına rağmen Orta Asya ve Kafkaslarda revizyonist politikalar izlemeyi amaçlayan iki devletin çıkarları açısından da ortaklık sağlamıştır. 1990'larda Orta Doğu'da İsrail, Filistin topraklarındaki ve Golan Tepeleri'ndeki işgalleri ile Kudüs'ün statüsü gibi nedenlerle statükonun değişmesine karşıyken, Türkiye de hem kendi toprak bütünlüğüne yönelik sorunlar (Suriye'nin Hatay üzerindeki iddiaları ve su meselesinde düzenlemelerin değişmesi, PKK terörünün bölücü yönü) hem de komşu devletlerin (özellikle Irak'ın) toprak bütünlüğünün sağlanması (hatta Kıbrıs'ın durumu bile statükonun korunması bağlamında ele alındığında bu başlık altında incelenebilir) konusunda statükoyu korumaya yönelik bir tavır izleme amacındadır. Diğer yandan, her iki devlet de, Orta Asya'da eski Sovyet (sonra Rusya) etkisinin kırılması, bölgede batı yanlısı laik rejimlerin oluşturulması konusunda revizyonist bir politika izlemişlerdir. İran etkisinin azaltılması revizyonist yaklaşımın ortak gündem maddesi olmuştur.

Diğer yandan, aynı dönemde her iki devlet, AB ile de sorunlu ilişkilere sahiptir. İsrail, Türkiye kadar olmasa da, Avrupa Birliği ülkeleriyle ilişkilerini ABD seviyesine taşıyamamıştır. İsrail, özellikle, Filistin Meselesi konusunda Avrupa ülkelerinin çoğu ile ciddi sorunlar yaşamıştır. Türkiye de 1990'ların ortalarında, hatta sonlarına doğru AB ile sorunlu bir döneme girmiştir. İnsan hakları ve demokratikleşme gibi sorunların yanısıra, AB'nin Batı yanlısı bir dış politika eğilimi olan ve kendisini Batılı olarak gören Türkiye'yi ısrarla Birlik dışında tutması Ankara'yı yeni arayışlara yöneltmiştir.

PKK Terörü'nün Etkileri

1990'larda Türkiye'ye yönelik iç tehditlerin en önemlileri, PKK terörizmi, cumhuriyet karşıtı radikal İslamcı ve gerici faaliyetler ve bunların dış uzantıları olmuştur. Bir anlamda, Türkiye için 1990'larda iç tehdit Orta Doğu kaynaklı hale gelmiştir. Bu durum, tehdidin dışarıdaki kaynaklarının kesilmesi arayışını beraberinde getirmiştir.

PKK bağlamında Türkiye-İsrail ilişkilerini güçlendiren en önemli faktörler, İsrail'in uzun bir süre PKK'yı açıkça terörist olarak ilan etmese de PKK ile olan mesafesi, Türkiye'ye PKK terörüyle mücadelede işbirliği olanağı sunması ve PKK'ya dış desteğin iki ülkenin ortak rakipleri olan Suriye ve İran'dan gelmesidir. PKK'yı uzun bir süre Türkiye'ye karşı koz olarak kullanan Yunanistan, Suriye, Irak, İran ve hatta Rusya'nın aynı cephede yer alması, Türkiye'nin ABD'yle olan güven-sizliğiyle de birleşince, bu konuda kendi başının çaresine bakmasını,

bunu yaparken de teknik yardım almasını zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede iki konu ön plana çıkmıştır: Birincisi, Türkiye PKK ile mücadelesinde ihtiyaç duyduğu silah, malzeme ve araç-gereçler konusunda sıkıntı çekiyordu. İnsan hakları ihlalleri nedeniyle AB ve ABD Türkiye'nin taleplerini karşılamıyordu. Bu noktada, İsrail'den her hangi bir rezerv olmaksızın sağlanan askeri araç-gereçler Türkiye'yi İsrail'e ciddi anlamda yakınlaştırmıştır.¹² İkinci olarak, askeri işbirliği çerçevesinde gelişen istihbarat paylaşımı Türkiye'ye sınırdan sızmaların engellenmesi konusunda önemli bir destek sağlamıştır. Türkiye'nin bu dönemde güvenlik sorunlarına çözüm bulma konusunda İsrail'den gördüğü destek ikili ilişkilerin askeri boyutta odaklanmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak, güvenlik boyutu askeri ihtiyaçlarla sınırlı kalmamıştır.

Askeri İlişkiler

Türkiye ile İsrail arasındaki askeri ilişkilerin gelişmesi, yukarıda da belirtildiği gibi karşılıklı ihtiyaçların ve çıkarların bir ürünüdür. Ancak buna gelmeden önce Türk-İsrail ilişkilerinde ihmal edilmemesi gereken, hatta ilişkilerin stratejik işbirliği boyutunu kazanmasında itici gücü oluşturan temel bir etkenden bahsedilmesi gerekmektedir. Türk-İsrail ilişkilerinin askeri boyutunun ağırlıklı olmasının silah ve teknoloji ihtiyacının ötesinde bir anlamı vardır:

1996'da Refah Partisi hükümetinin İslam dünyasına açılma politikası söyleminin ağırlıkta olduğu bir dönemde Türk-İsrail ilişkileri gelişmiştir. Ancak, bu dönemde iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesinde asıl rolü, her iki ülkedeki askeri kanat oynamıştır. Türkiye açısından bakıldığında kararın tamamen dönemin hükümetinin isteği hilafına geliştiğini ileri sürmek yanlış olabilir. Fakat, ilişkilerin geliştirilmesinde ilk adımın Türkiye'den geldiği ve bu adımın da öncülüğünü askeri bürokrasinin yürüttüğü bir vakiadır.¹³ Bu noktada, Türkiye kanadında askeri kanatın öncülüğü üstlenmesi, birbirini dışlamayan iki biçimde açıklanabilir: İlişkilerin gelişmesinde askeri kanat öncülük ettiği için mi askeri ilişkilerin ön plana çıktığı yoksa askeri ihtiyaçlar ön planda olduğu için mi askeri kanadın ön plana çıktığı önemli bir tartışma konusudur. Bununla birlikte, hem Türkiye'nin o dönemde içinde bulunduğu

¹² Amikam Nachmani, "Triangular Relationship: Turkish Israeli Relations and Its Implications for Greece", Cahiers D'etudes Sur La Mediterranee Orientale et Le Monde Turco-Iranien, No 28, Haziran-Aralık 1999, s. 7. <http://www.ceri-sciencespo.com/publica/cemoti/textes28/nachmani.pdf>

¹³ Çevik Bir, "Reflections On Turkish-Israeli Relations And Turkish Security", Policy-Watch, No 422, 5 Kasım 1999, <http://www.washingtoninstitute.org/watch/Policywatch/policywatch1999/422.htm>

güvenlik atmosferi hem de teknik ihtiyaçları gözönüne alındığında her iki olasılığın da birbirini dışlamaması gerektiği görülebilir. Türkiye'nin ihtiyacının askeri nitelikte olması ve askerlerin karar alma mekanizmasındaki rolü nedeniyle Ankara'nın İsrail ile ilişkilerinde askeri kanat başı çekmiştir. Bu karar klasik çevrelenmişlik ve yalnızlık duygusunun ötesinde pragmatik nedenlere dayanmaktadır.¹⁴ Bir yandan irtica tehdidinin en üst sıralarda olduğu bir dönemde İslam dünyasıyla yakın işbirliğinin rejim üzerinde yaratacağı olumsuz etki, diğer yandan da bu tür bir ilişkinin pratikte bir kazanç sağlamayacağı düşüncesinin, askeri kanadı, hükümeti İsrail ile ilişkileri güçlendirme doğrultusunda yönlendirmeye ittiği söylenebilir. Ancak, Türkiye-İsrail ilişkilerinde askeri kanat sadece Türkiye'de önemli değildir. Çoğunluğu eski asker olan İsraili politikacılar da Türkiye ile ilişkilere ideolojik (batı yanlısı-demokratik olma) gibi nedenlerden ziyade bölgesel denklemdeki çıkarları açısından yönelmişlerdir.¹⁵

Bu noktada ikili ilişkilere "stratejik" damgası vurulmasına neden olan Türk-İsrail ilişkilerinin askeri boyutuna ilişkin kısa bir hatırlatma yapılabilir: 1990'larda ikili askeri ilişkileri güçlendiren ilk anlaşma Mayıs 1994'te imzalanan ve güvenlik konusunda paylaşılan bilgilerin üçüncü taraflarla paylaşılmamasını içeren Güvenlik ve Gizlilik Anlaşması olmuştur. Bundan sonra terörizmle mücadele konusunda Karşılıklı Anlaşma ve İşbirliği Memorandumu ve daha sonra 23 Şubat 1996 tarihli Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Son olarak 1996 yılının 28 Ağustos'unda Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması imzalanmış ve ilişkilerin derinleşmesinde önemli adımlar atılmıştır.

Bu anlaşmalar çerçevesinde Türkiye ile İsrail arasında askeri eğitim alanında işbirliği, müteakabiliyet esasında uzmanların karşılıklı değişimi, karşılıklı olarak eğitim, bilgi ve tecrübe artırmaya yönelik personel değişimi, gemi ve uçak ziyaretleri, istihbarat paylaşımı, üst düzey yetkililer arasında bölgesel tehditleri değerlendirmek üzere altı aylık tartışma ve işbirliği toplantıları ve silahların modernizasyonu gibi konular kapsam dahilindedir.¹⁶ Bu meseleler sadece Türkiye için değil aynı zamanda İsrail için de önemli avantajlar getirmiştir. İsrail, bu anlaşmalar yoluyla, sıkıntı içinde bulunan savunma sanayi tesisleri için

¹⁴ Dietrich Jung ve Wolfango Piccoli, "The Turkish-Israeli Alignment: Paranoia and Pragmatism?", *Security Dialogue*, Cilt 31, No 1, s. 101.

¹⁵ Akram T. Hawas, "The New Alliance: Turkey and Israel", *The Fourth Nordic Conference On Middle Eastern Studies: The Middle East In Globalizing World*, Oslo, 13-16 Ağustos 1998. <http://www.hf.uib.no/smi/pao/hawas.html>

¹⁶ Ofra Bengio ve Gencer Özcan, "Changing Relations: Turkish-Israeli-Arab Triangle", *Perceptions*, Cilt 5, No 1, Mart-Mayıs 2000, s. 140.

kaynak yaratma şansı bulmuştu.¹⁷ Türkiye ise sadece F-4 ve F-5 uçaklarının modernizasyonu için değil, terörle mücadelede önemli bir araç olarak kullanılan helikopterlere gerekli sistemin sağlanabilmesi açısından da önemli avantajlar sağlamıştır. Ayrıca, İsrail pilotları Türk hava sahası içinde eğitim olanağı ile İsrail pilotları kendi ülkelerinde edinemedikleri bir olanak elde etmişlerdir.

Bunun yanısıra anlaşmanın İsrail için eğitimden de önemli yararları bulunmaktadır: Anlaşma, İsrail'in caydırıcılığını artırmasına yol açmıştır. Özellikle, Suriye'nin Türkiye-İsrail ilişkileri nedeniyle İsrail karşısında askeri maceralara girmekten kaçınacağı yorumu yapılmıştır.¹⁸ Benzer bir durumun Türkiye için de geçerli olduğu ileri sürülebilir. Nitekim, 1998 yılının Eylül-Ekim aylarında yaşanan krizde Türkiye-İs-rail ilişkilerinin Suriye'nin tavrında önemli rolü olduğu belirtilmektedir.¹⁹ Bunun yanısıra, İsrail uçaklarının bölgedeki eğitimi, Suriye ve İran'dan gelebilecek füze saldırılarına karşı İsrail'in savunmasını artırmış ve İsrail'e yanıt verme olanağı tanımıştır.²⁰ Buna karşılık, istihbarat paylaşımı da İsrail'e Suriye ve İran üzerinde daha fazla istihbarat toplama olanağı sağlarken Türkiye için de PKK'nın sızma faaliyetlerini engellemesi için önemli avantajlar getirmiştir.

ABD Faktörü

Türkiye-İsrail ilişkilerinin olmazsa olmaz parçası ABD ile ilişkilerdir. İlişkilerin gelişme döneminde ABD ile ilişkiler bağlamında iki ülke ilişkileri şu boyutları taşıyordu:

Her iki ülke de ABD ile yakın işbirliği içerisindeydi. Bu bir anlamda yakınlaşmanın da itici güçlerinden birisi olmuştur. Türkiye'nin özellikle AB ile ilişkilerinin kötü olduğu dönemde ABD ile daha yakın ilişkiler kurma çabası İsrail ile ilişkilerinde de kendisini göstermiştir. Türkiye, Yahudi lobbiesinin etkinliğini kullanmayı da hedeflemiştir.²¹ ABD'deki en güçlü lobilerden birisi olan Yahudi lobbiesinin yalnızca Ermeni ve Rum lobilerine karşı değil, aynı zamanda Türk-Amerikan ilişkilerinde belir-

¹⁷ Osman Metin Öztürk, "Türkiye-İsrail Askeri İşbirliği Üzerine", *Avrasya Dosyası*, Cilt 5, No 1, İlkbahar 1999, İsrail Özel, s. 253. ; Joseph M. Codispot, *Star and Crescent: Turco-Israeli Partnership in a Tough Neighborhood* Alabama, Air War College Maxwell Paper, No 22, Ağustos 2000, s. 10.

¹⁸ Efraim Inbar, "Regional Implications Of The Israeli-Turkish Strategic Partnership", *MERIA*, Cilt 5, No 2, Yaz 2001, s. 51.

¹⁹ Bir, "Reflections On Turkish-Israeli Relations"

²⁰ Inbar, "Regional Implications", s. 51.

²¹ Robert Fisk, "Jerusalem Draws In The Turks To Spy On Arab Foes", [http:// middleeast.org/archives/1999_02_24.htm](http://middleeast.org/archives/1999_02_24.htm) ; Nachmani, "Triangular Relationship", s. 7.; Jung ve Piccoli, *The Turkish-Israeli Axis*.

leyici diğer ikili sorunlarda da desteğinin alınması planlanmıştır. Aslında ortaya çelişkili bir görüntü çıkmaktadır: Bir yandan, ABD, Türkiye'ye Kongre'de sorun çıktığı için önemli bazı araç-gereç ve silahların satılmasına karşı çıkmakta, diğer yandan aynı ürünlerin İsrail'den alınmasına ses çıkarmamakta, hatta el altından destek olmaktadır.

Tüm bunlar bir yana bırakılacak olursa, ABD ile ilişkiler Türk-İsrail ilişkilerinin stratejik olmasını sağlayan tamamlayıcı parçadır. Gerek Orta Asya ve Kafkasya'da gerek Orta Doğu'da Batı yanlısı gruplaşmalarda ABD'nin rolü büyüktür. Bir anlamda, bölgede Türkiye ve İsrail ile yakın ilişkiye girenler (biriyle iyi ilişkisi olanın genelde diğeriyle de oluyor) ABD ile yakın ilişkiye girmenin yolu olarak görmektedirler. Bu durum, özellikle Orta Asya ve Kafkasya için geçerlidir. Türkiye ve İsrail ilişkisi paralelinde anılan üç bölgede eğer bir ilişkiler ağından bahsedilecekse, bu ağın başı ve asıl yönlendiricisinin ABD olduğu kabul edilmelidir.

Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği'ndeki Kötüleşmenin Nedenleri

1990'ların ortalarında gelişmeye başlayan ve 2000'lerin başında da etkilerini gösteren işbirliği, 2003-2004'te değişime uğramıştır. Peki bu değişimin nedenleri nelerdir?

1- İşbirliğini yaratan uluslararası ve bölgesel sistemde değişiklikler meydana gelmiştir.

2- Türkiye'nin iç ve dış politikadaki ihtiyaçlarının ve tehdit algılamasının değişmesine paralel olarak Türkiye'nin ilişkiyi bu boyutta sürdürme isteği azalmıştır. Tehdit algılamasından çıkar-merkezli politikaya geçiş ikili ilişkilerde önemli bir etki yapmıştır.

Uluslararası ve Bölgesel Sistemde Yaşanan Değişiklikler

İşbirliğinin Faydaları

Türkiye-İsrail stratejik işbirliği 1990'lar boyunca iki tarafa da önemli kazanımlar getirmiştir. Bu kazanımlar, işbirliğine duyulan ihtiyacı da paradoksal olarak azaltmıştır. Türkiye, İsrail ile geliştirdiği işbirliği sonucunda özellikle Suriye ve Yunanistan'a karşı durum üstünlüğü elde etmiştir. İlişkilerin etkileri aslında 1996'da görülmeye başlamıştır.

1996'da Kıbrıs-Yunanistan ve Türkiye arasında yaşanan ve Rusya'yı da içeren S-300 füzesi krizi Türkiye-İsrail ilişkilerinin etkili olmaya başladığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.²² Türk-İsrail ilişkileri-

²² Inbar, "Regional Implications", s. 59.

nin etkisini asıl gösterdiği yıl ise 1998 olmuştur. Yunanistan'ın o dönemdeki Savunma Bakanı olan Pangalos'un "Türkiye-İsrail işbirliği bölge güvenliğine tehdittir" açıklaması²³, aynı yılın Eylül ayında başlayan ve Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması ve sonuçta Türkiye'ye getirilmesiyle sonuçlanan Türkiye-Suriye gerginliği ve yine 1998 eylülünde Tahran'da toplanan Yunanistan-Ermenistan-İran zirvesi Türkiye-İsrail ilişkileri çerçevesinde gelişen olaylar olarak değerlendirilebilir. Türkiye, 1990'ların sonunda önce Suriye sonra da Yunanistan'a karşı bir durum üstünlüğü kazanmıştır. Elbette, özellikle Yunanistan bağlamında ilişkilerin iyileşmesinin tek nedeni İsrail ile olan ilişkiler değildir. Ancak, bu ilişkiler Türkiye'nin "2 ½ Savaş" denklemindeki tehdit kısılacından kurtulmasında, Suriye'nin ve PKK'nın çözülmesi, Yunanistan'ın da taktik değişikliğine gitmesinde önemli rol oynamıştır.

İsrail ise aynı tarihlerde Suriye'nin zayıflamasından hem bu ülke ile birebir sorunları bağlamında hem de İran'ın güç kaybı bağlamında fayda sağlamıştır. Diğer yandan, Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak ile Suriye ve İran arasında yakınlaşmalar olsa da Irak iki ülke için de (en azından o dönemde) birinci öncelik statüsünde değildir. Zaten aynı tarihlerde, Irak ile Türkiye arasında da iyileşmeler başlamıştır.

Bu gelişmeler sonucunda Suriye ve Yunanistan'ın Türkiye'nin tehdit algılamasındaki yeri kademeli olarak azalmış, günümüzde ise Türkiye'nin tehdit algılamasında bu iki devlet tehdit kategorisinden çıkarılmıştır. Bu nedenle, ikili ilişkilerde önemli pay sahibi olan Orta Doğu kaynaklı tehdit algılaması ve bunun uzantılarında önemli bir değişim yaşanmıştır.

Diğer yandan, Türkiye'nin İsrail'den sağladığı araç-gereç ve silah sistemleri ile istihbarat paylaşımı Türkiye'nin terörle mücadelesinde önemli başarılar sağlamasına katkıda bulunmuştur.²⁴ Terörle mücadelede kazanılan askeri zafere paralel olarak Türkiye'nin askeri ihtiyaçlarında azalma meydana gelmiştir. Aynı zamanda, 2000'lerin başında Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz nedeniyle, 25 yılda tamamlanması planlanan 150 milyar dolarlık askeri modernizasyon projesinden de ciddi kesintiler yapılmıştır. Bu nedenle, İsrail ile ilişkilerde askeri modernizasyon ve askeri araç-gereç alım satım ve modernizasyonu planlanandan daha geriye düşmüştür. Bu durum ikili ilişkilerin askeri boyutunun tamamen ortadan kalktığı biçiminde yorumlanmamalıdır. An-

²³ Inbar, "Regional Implications", s. 59.

²⁴ Türkiye ile İsrail arasında terörizmle ilgili istihbarat paylaşımı genelde reddedilmesine rağmen, bu konuda dönemin en önemli isimlerinden bu tür bir anlaşmanın varlığını doğrulamıştır. David Irvy, "Concluding Remarks On The US-Turkish-Israeli Cooperation", *Turkey-Israel-US Dialogue*, BESA Center for Strategic Studies, 10 Aralık 2002, s. 46.

cak hem ihtiyaç hem de projelere sağlanacak kaynaktaki değişiklikler ilişkinin boyutunu değiştirmiştir ve görelî bir gerileme yaşanmasına neden olmuştur.

Gerçekleşmeyen Beklentiler

Türkiye ile İsrail arasındaki stratejik ilişkinin bir ittifaka ya da gerçek anlamda stratejik bir ortaklığa dönüşmemesinin en önemli nedenlerinden birisi de ilişkiye biraz da abartılı olarak yüklenen aşırı değerden kaynaklanmaktadır. Bu noktada iki konunun ön plana çıktığı söylenebilir: İkili ilişkilerin ekonomik boyutu ve diğer bölgelere yayılmasındaki sorunlar.

Türkiye-İsrail ilişkilerinde ekonomik boyut sadece askeri alanla sınırlı kalmamıştır. Türkiye, 1996'da yapılan serbest ticaret bölgesi anlaşması ile İsrail'de bazı kazanımlar elde etmiş ve İsrail, Türkiye'nin Ortadoğu'da en çok ihracat yaptığı ülkelerinden birisi haline gelmiştir. Hatta 2000lerin başlarında iki ülke arasındaki ticaret hacmi iki milyar doları bulmuştur.²⁵ Ancak, ekonomik ilişkilerin stratejik seviyeye çıkarılmadığı/çıkarılamadığı görülmüştür. Bu bağlamda Manavgat Suyu'nun İsrail'e satışı, Bakü-Ceyhan boru hattının İsrail'e uzatılması gibi gerçekleşmesi zor, ancak stratejik nitelikteki projelerin tamamlanmamış olmasının ikili ilişkilerin ekonomik boyutunu sınırladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ne İsrail ne de Türkiye birbirlerinin ekonomik anlamda stratejik partneri haline gelmemişlerdir. Bu durum da ikili ilişkilerin güvenlik boyutundaki değişimlerin neredeyse tek belirleyici haline gelmesine yol açmıştır.

Diğer yandan, Orta Doğu merkezli olmasına rağmen, Orta Asya ve Kafkasya'ya ciddi bir yayılma potansiyeli olan ilişkinin her iki ayağı da güdük kalmıştır. Aslında her iki ülkenin de bu bölgelerdeki batı yanlısı rejimlerle iyi ilişkileri bulunmaktadır. 1990'ların ortalarından başlayarak, Türkiye'nin GU(U)AM çerçevesindeki girişimleri ve bu yönde oluşan destek, Kafkasya ve Karadeniz'de Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir güç odağı yaratma çabasını güçlendirmiştir. Aynı doğrultuda İsrail'in de bu ülkelerle iyi ilişkiler kurduğu görülmektedir. Azerbaycan ile İsrail ilişkilerinde önemli adımlar atılmıştır. Karabağ konusunda Azerbaycan'ın yanında yer alan İsrail'in aynı zamanda bu ülkeye silah sattığı da belirtilmektedir.²⁶

²⁵ Nachmani, "Triangular Relationship", s. 5.

²⁶ Larrabee ve Lesser, *Turkish Foreign Policy*, s. 119. <http://www.rand.org/publications/MR/MR1612/MR1612.ch5.pdf>

Diğer yandan enerji, teknoloji transferi ve Yahudi lobisinin ABD'deki etkinliği iki ülke ilişkilerinde önemli faktörler olarak göze çarpmaktadır.²⁷ Ayrıca, İsrail ile Gürcistan arasında ekonomik ilişkiler son derece önemlidir. Gürcistan'da İsrail yatırımları ülke ekonomisi için önemli katkılarda bulunmaktadır.

Diğer yandan, konu Orta Asya bağlamında konu ele alındığında, Özbekistan'ın özel önemi ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin Özbekistan ile ilişkileri istenilen boyuta ulaşmamıştır. Ancak, Orta Asya'da en önemli bölgesel güçlerden birisi olmaya aday olan Özbekistan ile İsrail ilişkileri son derece iyidir. Orta Asya cumhuriyetleri ile İsrail arasındaki ilişkilerde birkaç faktör ön plana çıkmaktadır: İsrail bölgede radikal İslamcılığın etkisinin önünü kesmek ve kitle imha silahlarının radikal grupların eline geçmesini engellemeye çalışmak, enerji açısından gelecekte önemli hale gelmesi beklenen bölgede söz sahibi olmak, bu ülkelere askeri yazılım satarak kendi savunma sanayiini canlandırmak ve İran'ın etkinliğini azaltmak için faaliyet göstermektedir.²⁸ Orta Asya cumhuriyetleri ise bölgeye doğrudan yatırım yapması nedeniyle ekonomik kazanç sağlamak ve ABD ile daha iyi ilişkiler kurmak için İsrail ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmaktadır.

İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkilerin Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya'da yeni bir ilişkiler ağı kurabileceği varsayımı şu ana kadar belli bir çizginin oluşmasına yol açmış, ancak bu çizgi stratejik işbirliğini ortaklık ya da ittifaka dönüştürecek aşamaya ulaşmamıştır. 11 Eylül 2001 sonrası ABD'nin Afganistan operasyonu ve Orta Asya'ya yerleşme çabası bu girişimin önünü geçmişte olduğundan daha da açma potansiyeli yaratsa da, sözkonusu dönemde ikili ilişkilerin diğer nedenlerle zayıflaması stratejik işbirliğinin anılan bölgelere tam olarak yayılması olasılığını zayıflatmıştır. 11 Eylül'den sonra Orta Asya ve Kafkasya, hatta Güney Asya'daki bölgesel gelişmeler, Soğuk Savaş'tan sonraki dönem dikkate alındığında Orta Doğu'daki gelişmelerle geçmişte olduğundan çok daha fazla ilişkili hale gelmiştir. Enerji güvenliği, ABD'nin yeni küresel askeri yapılanması, radikal İslamcı hareketler ve etkileri bağlamında anılan bu bölgelerin birbirini etkileme potansiyeli gittikçe artmaktadır. Burada Türkiye-İsrail ilişkileri açısından sorun olan nokta, her iki devletin de bölge devletleriyle iyi ilişkileri bulunmasına rağmen birlikte bir vizyon geliştirmemeleri veya ortak çıkarlarının azlığıdır. Dahası, Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan sorunlar ve Türkiye'nin yeni dış politika vizyonu Türkiye'nin bu tür bir işbirliğinden uzak

²⁷ Svante Cornell, "Geopolitics and Strategic Alignments in Caucasus and Central Asia", *Perceptions*, Cilt 4, No 2, Haziran-Ağustos 1999.

²⁸ Christopher Boucek, "Impact of Israeli Foreign Policy in Central Asia: The Case of Uzbekistan," *Central Asia and Caucasus*, Cilt 4, No 28, 2004, s. 71.

durmasına neden olmaktadır. Birkaç yıl öncesine kadar Türk-İsrail ilişkilerinin Hindistan'a kadar bile genişleyeceği senaryoları üretilirken²⁹ şu anda Orta Doğu ve Orta Asya'daki işbirliği bile sorgulanır olmuştur. Bu durum stratejik işbirliğinin stratejik ortaklığa dönüşmemesini etkilemekte, bekleneni veremeyen ilişkilerin ise yoğunluğunun azalmasına yol açmaktadır.

Irak Savaşı'nın Etkileri

Irak Savaşı sonrası ortaya çıkan gelişmeler Türk-İsrail ilişkilerini şu boyutlarda etkilemiştir: Irak konusundaki görüş ayrılıkları, Kürt sorunu, İran'ın ve Suriye'nin geleceği, Türkiye'nin komşularıyla ilişkileri.

Irak Savaşı'ndan sonra iki ülke arasındaki temel görüş ayrılığı, ilişkinin güçlenmeye başladığı dönemde geri planda kalan konuların ön plana çıkmasıyla su yüzüne vurmuştur. Bu konuların en önemlileri Irak'ın geleceği ve Kuzey Irak'ta ortaya çıkabilecek olan Kürt devletidir.

Irak'ta oluşacak bir federasyonu tanımaktan başka çaresi olmadığı için üniter devletten vazgeçmiş bir görüntü çizse de, Türkiye'nin Irak'tan asıl beklentisi, Irak'ta güçlü bir merkezi yönetime sahip, devletin toprak bütünlüğünü koruyabilecek, olası Kürt ayrılıkçılığının önünü kesebilecek kadar güçlü bir devlet mekanizmasının yaratılmasıdır. Bu konuda Türkiye ile İsrail arasında ciddi fikir ayrılıkları bulunmaktadır. İsrail, Irak'ta bir daha kendisi için sorun yaratmayacak kadar zayıf, İran etkisine girmeyecek kadar güçlü, içişlerine müdahale edebileceği bir devlet kurulmasını çıkarlarına uygun olarak görmektedir. İsrail'in Irak konusundaki fikirleri, genellikle yetkililer tarafından açıkça dile getirilmemektedir. Demokratik, çoğulcu bir Irak yaratılması fikrini ön plana çıkaran İsrail'in Irak konusunda düşük profilli bir politika izliyor görünmesinin makul nedenleri vardır. Arap dünyasının ve diğer bölge ülkelerinin, İsrail'in bu konuda bir açıklama yapması halinde bile, bunun arkasında başka politikalar arayacakları şüphesizdir. Bununla birlikte, İsrail'in şu ana kadar Irak'ta el altından yürüttüğü politikalar ülkenin toprak bütünlüğünü desteklemekten uzaktır.

Irak'ın devreden çıkmasının İsrail üzerindeki etkileri şu şekilde değerlendirilebilir: Saddam Hüseyin'in devrilmesi İsrail için önemli bir tehdidi devre dışı bırakmıştır. Savaşın sonra, İsrail'in Askeri İstihbarat Şefi Tümgeneral Aharon Zvi'nin "bundan sonra Doğu Cephesi³⁰ diye

²⁹ Ilan Berman, "Israel, India and Turkey: Triple Entente", *Middle East Quarterly*, Cilt 9, No 2, Sonbahar 2002, <http://www.meforum.org/article/504>

³⁰ Doğu Cephesi, İsrail güvenlik doktrininde, Suriye Golan Tepelerine saldırırken, aynı zamanda Irak, Ürdün ve Suudi Arabistan'ın, Ürdün-İsrail sınırından saldırmasını içeren bir senaryo ve tehdit algılamasına verilen addır.

bir şey kalmamıştır" sözleri İsrail için Irak'ın önemini anlatmak açısından önemlidir.³¹ Bu tehdidin ortadan kalkması, İsrail'in yalnızca askeri stratejisinde değil, aynı zamanda Filistin ile barış sürecindeki taleplerinde de değişim yaratabilecektir. Hatta, İsrail'in Ürdün Nehri konusundaki tavırlarına yansiyacak olan bu tavrın, Ürdün'ün geleceğine bile önemli etkide bulunması beklenmektedir.³²

Diğer yandan, İsrail'in Irak'ta Kürtlere yönelik bir destek politikası olduğu da bilinmektedir. İsrail ile Iraklı Kürtler arasındaki ilişkiler çok daha eskilere dayanmaktadır: Irak rejimine karşı Molla Mustafa Barzani yönetiminde isyan eden Kürtlere İran aracılığıyla İsrail'in destek vermesi bir sır değildir. Bu ilişkinin günümüze kadar sürdüğü de en son geçtiğimiz yıl, Seymour Hersh'in yazdığı makaleyle ayyuka çıkmıştır.³³ İsrail'in son Irak savaşından sonra, Iraklı Kürtlere verdiği desteğin nedenlerine ilişkin iki olasılık öne sürülebilir: Ya İsrail, bölgede Arap olmayan dost ve müttefik devletler yaratma stratejisini devam ettirmekte ve bu çerçevede bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasına destek olmaktadır ya da Iraklı Kürtleri kendi çıkarları için bir denge unsuru olarak görmektedir.

Birinci neden çok açık olduğu için ikinci neden üzerinde durabiliriz: Irak, 1991 yılına kadar İsrail için en tehlikeli Arap devletidir. Fakat, 1990-91 Körfez Savaşı'ndan sonra bu tehlike büyük oranda bertaraf edilmiş, en azından uzun bir süre belini doğrultamaz hale gelmiştir. Bu nedenle, Irak, İsrail için birincil tehdit olmaktan çıkmıştır. Ancak, İsrail, Saddam Hüseyin yönetiminin güçlenmesi ve yeniden uluslararası sisteme dönme çabasında başarılar sağlamasıyla İsrail, Irak'tan daha fazla tehdit algılamaya başlamıştır. Saddam Hüseyin yönetiminin devrilmemesinden sonra ise Irak, İsrail için iki açıdan tehdit yaratabilir: İran etkisine girebilir veya parçalanmış bir Irak'ın Ürdün ile birleşmesi İsrail'e komşu, geleceği belirsiz ve Amman'dan yönetilmesi çok zor bir Haşimi Devleti ortaya çıkarabilir. (Bu olasılık Irak'ın üçe bölünmesi senaryosunun bir uzantısıdır.) İkinci ihtimal şimdilik bir yana bırakılacak olursa, İsrail için en önemli tehdit İran'ın etkisine girmiş bir Irak'tır. İsrail, tüm diğer hesaplarının yanında Iraklı Kürtleri, Şii Araplara karşı bir denge unsuru olarak görmektedir.³⁴ İsrail, Kürtleri bölgede bir koz olarak kul-

³¹ Gal Luft, *All Quiet On The Eastern Front? Israel's National Security Doctrine After The Fall Of Saddam*, Analysis Paper, No 2, Mart 2004, The Saban Center For Middle East Policy At The Brookings Institution, s. 3.

³² Luft, *All Quiet On The Eastern Front...*, s. 4.

³³ Seymour M. Hersh, "PLAN B", *New Yorker*, 21 Haziran 2006, http://www.newyorker.com/fact/content/?040628fa_fact

³⁴ Brian Maher, "Changing Geopolitics Threatens Israeli-Turkish Relations", *International Relations and Security Network*, 12 Ocak 2005, <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=9585>

lanma çabasını genişletebilir. Örneğin, İran'ın kitle imha silahları programı konusunda bu kozu kullanarak istihbarat toplayabilir. Diğer yandan, Mart 2004'te Suriye'de Kürtlerin neden olduğu ayaklanmada İsrail'in parmağının aranması için birçok neden olabilir.

Türkiye ile İsrail arasında savaştan önce de varolan, savaştan sonra ise daha da önemli hale gelen ve ilişkilerin bozulmasında da en önemli rolü oynayan faktörlerden birisi İsrail'in Irak Kürtleri konusundaki tutumu ve Türkiye'nin şüpheleridir. 1990'ların ortalarında Türkiye ile İsrail'i biraraya getiren en önemli faktörlerden birisi -daha önce de açıkladığımız gibi- PKK sorunu olmuştur. Türkiye için 1990'ların sonuna kadar Kuzey Irak kaynaklı bir Kürt devleti tehlikesi sınırlı kalmıştır. Bu nedenle, Türkiye önce acil olana yönelmek, hatta bu doğrultuda Kuzey Iraklı Kürtlerle işbirliği yoluna gitmeyi seçmiştir. Bu nedenle, her ne kadar İsrail'in Kuzey Iraklı Kürtlerle ilişkileri ve Irak içindeki faaliyetleri Türkiye için rahatsızlık yaratsa da ilişkilerin güçlenmesinde belirleyici bir rol oynamamıştır. Ancak, 1998 yılındaki Washington Süreci'nden Türkiye'nin dışlanmasıyla bu durum değişmeye başlamıştır. Bu olayda İsrail'in rolü bulunmasa da Kuzey Irak kaynaklı bir tehdidin oluşmaya başladığının anlaşılması bu tarihlere rastlamaktadır. Bu tehdit, ABD'nin Irak operasyonundan sonra iyice artmıştır. Türkiye için Kuzey Irak kaynaklı bir Kürt devletinin oluşması en önemli güvenlik sorunlarından birisi olarak görülmektedir. PKK'nın önemli oranda zayıflamış olması, hâlâ Kuzey Irak'ta binlerce militarı bulunmasına rağmen, onu ikinci sıraya itmektedir. Tehdit sıralamasındaki bu değişim, doğrudan Türkiye-İsrail ilişkilerine yansımış, hatta son dönemde temel belirleyici haline gelmiştir. İsrail'in Kuzey Irak'taki faaliyetleri hakkında çıkan yazılar, Iraklı Kürtlerin bu ilişkiyi reddetmemesi ve İsrail'in sessiz kalması Türkiye'deki şüpheleri artırmaktadır.

İsrail'in Kürtler ile Türkiye arasında bir tercih yapmak durumunda kalması halinde Türkiye'yi tercih edeceğine dair sözler bile denklemin tersten okunmasını zorunlu kılmaktadır. İsrail'de hakim olan düşünceye göre, Irak'tan parçalanarak kurulacak bir Kürt devleti İsrail'in çıkarlarına yardım edecektir. Ancak, bu devletin kurulması durumunda Türkiye ile olumsuz ilişkileri olması, İsrail'in bu devlete, Türkiye ile İsrail arasında yakın ilişkiler devam ettiği sürece açık destek vermesi olasılığını azaltmaktadır. İlişkilerin bozulması veya İsrail'in tehdit değerlendirmesini değiştirmesi durumunda ise, bir zamanlar iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde çok önemli bir rol oynayan Kürtler'in gelecekte bozulmanın temel aktörü olabileceğini söylemek çok da yanlış olmayacaktır.

Bunun yanısıra, savaş sonrası yeni Orta Doğu düzeninde hem Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) hem de Orta Doğu Barış Süreci bağlamında Türkiye ile İsrail arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. İsrail, ABD'nin BOP'nu desteklerken, Türkiye, değişimin içeriden gelmesini ve Orta Doğu'da kalıcı barış ve demokratikleşmenin sağlanabilmesi için de İsrail-Filistin barışının sağlanması gerektiğini kuvvetle savunmaktadır.

Türkiye'nin dış politikasında son dönemde iki konunun ağırlık kazandığı görülmektedir: Avrupa Birliği üyeliği ve Irak. Geleneksel politikaların terk edildiği en önemli alan AB olmuştur. Yalnızca, AB'nin talep ettiği siyasi kriterlerin yerine getirilmesi için yürütülen Meclis çalışmaları açısından değil, aynı zamanda üyeliğin önündeki en önemli dış politika sorunu olarak gösterilen Kıbrıs konusunda da ciddi bir değişim yaşanmaktadır. Orta Doğu bağlamında ise büyük bir atılım çabası yürütüldüğü görülebilir. Bu atılımın ardında Irak'taki savaşın bölgenin doğasını değiştirdiği gerçeği yatmaktadır. Savaşla birlikte, Orta Doğu ülkelerini saran revizyonizm korkusunu hissedenlerin belki de en önemlisi Türkiye'dir. Elbette, her devlet Orta Doğu'da düzenin değiştirilmesi çalışmalarından farklı şekillerde tehditler ve fırsatlar algılamakta ve sorunu kendi çıkarları açısından değerlendirmektedir. Orta Doğu'daki değişime bağlı yeni durumlar şöyle sıralanabilir: Bölgede devletler arası ilişkiler değişmeye başlamıştır; Irak'ın parçalanmasının engellenmesi bölge devletleri arasında yeni ittifaklar zorunluluğu getirmektedir; demokratikleşme gündemiyle bazı devletler kısa vadede, bazıları ise uzun vadede baskıya maruz kalacaklarını hissetmektedirler.

Bu yeni durumlar çerçevesinde Türkiye'nin algılamaları ve komşularıyla kurduğu ilişkilerde değişme meydana gelmiştir. Irak'ın toprak bütünlüğünün savunulmasını en şiddetli savunan ülke Türkiye'dir. Türkiye bu konudaki çeşitli girişimlere de öncülük etmektedir. Bunlar arasında Türkiye-İran ve Suriye'nin ortak çabaları ayrı bir önem arz etmektedir. Üç ülke arasındaki ilişkilerin Irak boyutu 1990'dan sonra dört ana aşama geçirmiştir. 1993-1995, 1995-2002, 2002-2003 ve 2003-2004.

Çalışmanın başlarında da ele alındığı gibi, 1990'lı yılların ortasında iki faktör bugünküden farklıydı: Türkiye'ye göre Kuzey Irak'taki Kürt gruplar arasındaki ilişkiler bir tehdit yaratıyordu, fakat tehdit asıl olarak PKK'dan geliyordu. Buna karşılık İran ve Suriye'nin tutumları Türkiye'ninki ile tam olarak örtüşmüyor, tersine PKK konusunda Türkiye karşıtı bir politika izliyorlardı. Özellikle, İran açısından sorun Kuzey Irak'taki nüfuzunu artırmak iken Türkiye için daha çok mevcut nüfuzunu kullanarak ve bölge ülkelerinin de desteğini sağlayarak PKK ile mücadele etmekte. Diğer yandan da uluslararası konjonktür bugün-

künden çok farklıydı. Suriye ve İran ABD'den çok yakında gelebilecek bir sıcak çatışma tehdidi algılanıyordu. Özellikle, İran için Iraklı Kürtlere ilişkin sorun daha lokal bir boyuttaydı. Lokalize olmuş ve kontrol edilme olasılığı yüksek bir oluşum olarak görülüyordu. ABD, Körfez Savaşı'ndan sonraki stratejisinin çerçevesini aşağı yukarı çizmiş ve Körfez'de yeni bir savaş hazırlığı yapmaktan uzak, çevreleme siyasetine geçişin ipuçlarını vermeye başlamıştı. 1993'te Çifte Kuşatma stratejisinin ilanından sonra konjonktür bu iki ülke için sıkıntı yaratacak bir hal olsa da ABD'nin bu stratejisini güç kullanmadan uygulaması ve Irak'a yoğunlaşması, bu devletleri doğrudan beka sorunuyla karşı karşıya kalmaktan uzak tutuyordu.

2002-2003'teki gelişmeler ise daha çok Irak'a yapılacak saldırının önlenmesi amacını taşıyordu. İran, Suriye ve Türkiye'nin dışında başka birçok ülkeyi de kapsayan bir platformun yaratılması savaşın önlenmesi amacını taşıyordu. Ayrıca, Irak'ın geleceği çok önemli bir konu olarak görülmesine rağmen, tarafların üzerinde fikir birliği içinde oldukları tek şey, içi doldurulmamış bir "parçalanmamış Irak'tı".

2003 sonu ve 2004 yılındaki yeni sürecin başlangıç noktası, Beşar Esad'ın Türkiye ziyareti olarak kabul edilebilir. Saddam Hüseyin'in devrilmesi ile bilinen Orta Doğu denkleminde önemli bir değişim olmuş, devletlerarası ilişkiler yeniden tanımlanma noktasına gelmiştir. Dış faktörler açısından incelendiğinde iki olgu bu üç ülke arasındaki ilişkileri geçmiş dönemlerdeki ilişki biçimlerinden farklı kılmaktadır: Bunlardan birincisi, yukarıda bahsedilen ilişkilerin yeniden tanımlanması sürecidir. 1991'den sonra ABD tarafından Irak'ın bölge sistematiğinden dışlanma çabasına rağmen bu ülke tüm denklemlerin kilit noktasındaki yerini korumaya devam etmiştir. Bugün ise Irak geçmişte gücünün ve ihtirasının ürettiği tehdidin tersine zayıflığın yarattığı bir tehdit unsuru haline gelmektedir. Güçlü bir Irak'ın yeniden doğması bölgedeki önemli aktörlerin hiçbirisinin işine gelmeyeceği gibi, parçalanmış ya da devlet olma vasfını yitirmiş bir Irak da denklemde bir kara delik yaratma potansiyeline sahiptir. Bu kara delik, Türkiye açısından Kürt devleti, İran açısından İsrail-ABD etkisi ve Kürt devleti, Suriye açısından İsrail ve ABD etkisi, İsrail açısından İran etkisi, Suudi Arabistan açısından Şii Araplığın yükselmesi, ABD açısından ise bunların hepsi ve daha fazlası olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle her devlet kendi çıkarları doğrultusunda Irak'ın yarattığı tehdit-merkezli yeni bir değerlendirme aşamasına geçmiştir. Bu denkleme Mısır, Ürdün ve hatta Lübnan'ı da katacak olursak, Orta Doğu'daki ilişkiler, dostluklar ve düşmanlıkların, değişen tehdit algılamaları çerçevesinde yeniden tanımlanması noktasına geldiği konusunda daha net bir tablo sergilebilir. Elbette, bu ilişkilerin uzun vadeli olup olmayacağı ve müttefik-

lik seviyesine ulaşip ulaşmayacağına ilişkin bir öngörüde bulunmak için henüz çok erkendir.

İkincisi, Türkiye-İran-Suriye ilişkilerinde özel bir faktör olarak ele alınması gereken konjonktürel olgudur. Bölgedeki genel eğilime paralel olarak bir değişim trendine girildiği daha önce belirtilmişti. Ancak, bu tehdit algılamasında Suriye ve İran için özel bir durum sözkonusudur. Bu iki ülke de ABD'den yakın tehdit algılamaktadırlar. Bu nedenle Irak konusundaki girişimlerini ABD'yi net bir şekilde karşılıklarına almadan, sert çıkışlar gerçekleştirmeden yürütmek zorundadırlar. Yani, birçok uzmanın da üzerinde hemfikir olduğu gibi İran'ın ve Suriye'nin Orta Doğu'daki geleneksel politik manevra alanlarında önemli bir daralma meydana gelmiştir ve bu daralmayı kendilerine yeni hareket sahaları bularak aşmak konusunda her iki ülke de bir girişim başlatmıştır. İran'ın Mısır, Suriye'nin Türkiye açılımlarını ve İran-Suriye-Türkiye ilişkilerindeki gelişmeleri bu bağlamda ele almak da pek yanlış olmayacaktır. Durumun Türkiye açısından değerlendirilmesi de benzer bir tablo sunmaktadır. "Her an iktidar değişikliği yaşayacak bir Suriye ve iktidarı sallantıda olan İran" yaklaşımından öteye geçilerek, Türkiye de Irak konusunda yaşadığı açmazı aşmak açısından önüne çıkan fırsatları değerlendirmektedir. Üçlü ilişkinin Orta Doğu'da yeni bir stratejik eksen oluşturacağını düşünmek için erkendir ve bu beklentiye girmek büyük ölçüde yanlış olur. Ancak, Türkiye aynı sorunlardan endişe duyan komşularıyla spesifik bir alanda taktik işbirliği yaparak, Irak konusunda yaşadığı çıkmazı aşma yolunda adım atmaya çalışmaktadır. Türkiye'nin Irak'taki sorunlarının kaynağı ABD'nin Irak politikasındaki tercihleridir ve ABD'nin bir müttefiki olarak Türkiye'yi zora sokmaktadır. Fakat, bu üçlü girişim illa ki ABD'nin Irak politikasına karşı olmak zorunda değildir.

Yukarıdaki değerlendirmeden de görülebileceği gibi, Türkiye'nin yeni dış politika girişimi çerçevesinde komşularıyla olan ilişkisi, İsrail ile olan ilişkilerini etkileme potansiyeli taşımaktadır. 90'larda ikili ilişkilerin güçlenmesinde çok önemli payı bulunan Türkiye-İran-Suriye ilişkilerindeki değişim, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerine iki temel biçimde yansiyebilir: Türkiye, her iki taraf ile de yakın ilişkileri bulunan bir ülke olarak arabulucu rolü oynama çabasında olabilir. (Bu mesele aşağıda daha ayrıntılı incelenecektir.) Diğer bir olasılık ise, İsrail ile ilişkilerde uzun süreli bir bozulmanın temelleri atılmasıdır. Ancak, İsrail Türkiye'yi kendisinden daha fazla uzaklaştırmamak için Türkiye-Suriye-İran ilişkileri konusunda şu ana kadar yorum yapmaktan kaçınmıştır.

Üç ülke arasındaki ilişkilerin Türkiye İsrail ilişkilerine yapabileceği son etki olarak da ABD'nin olası bir İran veya Suriye saldırısı durumu dikkate alınmalıdır. Irak'ta güvenliği sağlama konusunda ciddi sorunlar yaşayan ABD, Irak'taki direnişe destek vermesi nedeniyle Suriye'yi, nükleer çalışmalarını sürdürme ısrarı nedeniyle de İran'ı tehdit etmektedir. Tüm bölge ülkeleri gibi Türkiye de bu tür bir saldırının bölgedeki sorunları artıracığını düşünmektedir. Bu nedenle, Ankara, taraflar arasında sorunun büyümesinin engellenmesi için çaba sarfetmektedir. Özellikle, İran'a düzenlenebilecek bir hava saldırısının Türkiye'nin de dahil olacağı bir şekilde gerçekleşmesi (hava sahası ya da üslerin kullanılması yoluyla) Türkiye için bölge ülkeleriyle ilişkilerinde büyük bir sorun oluşturacaktır. Bu nedenle, Türkiye-İran-Suriye ilişkilerindeki gelişmeler yakın gelecekte hem Türkiye-İsrail ilişkileri hem de Türkiye-ABD ilişkilerini etkileyecektir.

Türkiye'nin Yaşadığı İç Politik Değişim ve Türk Dış Politikasına Etkileri

İkili ilişkileri etkileyen son faktör Türkiye'nin iç politikada yaşadığı dönüşümdür. Bu dönüşümün, Türk-İsrail ilişkilerini etkilediği kadarıyla iki boyutu bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, AB'ye uyum sürecinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin politikadaki etkinliğinin azaltılmasıdır. İkili ilişkilerin gelişmesindeki yeri ve önemi yukarıda açıklanan askeri bürokrasinin hem kendi iç dönüşümü hem de AB uyum süreci çerçevesinde dış politikada karar verme sürecinden dışlanması ikili ilişkilerdeki zayıflamanın nedenlerinden birisidir.

Bu olgu, AKP hükümetinin İsrail konusunda hassasiyetinin yarattığı etkilerden ziyade, dış politika anlayışından kaynaklanmaktadır. Hükümetin AB stratejisinin yanısıra, dış politikada hem iyi komşuluk ilişkileri hem de ekonomik çıkarları birinci sıraya yerleştirmesi Türkiye'nin genel dış politikasında değişim yaratmıştır. Ayrıca, hükümetin tabanının Filistin konusundaki hassasiyeti³⁵ İsrail ile ilişkilerde realist olmaktan ziyade romantik eylemlerin atılmasına neden olmaktadır.

AKP hükümeti döneminde Türkiye'nin dış politika hamleleri hem hükümetin dünya anlayışının uzantısı olarak Orta Doğu ülkeleri ve İslam dünyasıyla yakınlaşmaya hem de Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıları aşmak için özellikle komşu devletlerle ticari ilişkileri güçlendirmeye yönelik olmuştur. AKP hükümetinin tehdit değerlendirmesindeki farklılık kendisini Kıbrıs konusunda açıkça göster-

³⁵ Bu konuda tüm Türkiye belli bir hassasiyeti taşımaktadır. Bununla birlikte, mevcut hükümetin tabanının bu konuda daha hassas olduğu söylenebilir.

mektedir. Tehdit algılamasındaki değişim Türkiye'nin stratejik ortaklıklara bakışında kendisini göstermiştir. "Soğuk Savaş dönemi sona erdi ve doğal olarak stratejik ortaklıkların önemli olduğu dönem de. Artık bir gücün korkusuyla diğer bir güce sığınmaya gerek yok" şeklindeki ifadeler de bu yeni açılımın bir işareti olarak gösterilmektedir. AKP dönemi Türk dış politikasında Soğuk Savaş çerçevesinde şekillenen tehdit algılamalarının bazılarının ortadan kalktığı ve yerini çıkar-merkezli yaklaşımların aldığı görülebilir. Bu çıkarlar yalnızca ekonomik değil, siyasi anlamda da görülebilmektedir. Özellikle, yükselen ABD karşıtı dalga doğrultusunda Rusya ve Çin ile ya da ABD-dışı güçlerle yakın ilişkiler geliştirme arayışı (ki bu anlayış Ahmet Davutoğlu'na dayandırılarak çok boyutlu dış politika olarak tanımlanmaktadır) çıkar-temelli dış politika ve strateji anlayışının sonucudur. Bu arayış Soğuk Savaş dönemi güç ilişkilerinin değiştiği ve yeni uluslararası sistemde ABD'ye yakın durmanın bir çıkar getirmeyeceği anlayışına dayalıdır (ki makul görünmektedir).

Bu politikanın diğer boyutu, Türkiye ekonomisindeki durgunluğu aşmanın yolu olarak ihracatı artırmaktır. Bu nedenle son dönemde neredeyse tüm yurtdışı resmi gezilerine geçmiştekinе göre daha fazla işadami katılmakta ve tüm gezilerde ekonomi boyutu ön plana çıkmaktadır. Bölgesel ve uluslar arası sistemdeki gelişmelerin yanısıra, Türkiye'nin başta İsrail'le sorun yaşayan Orta Doğu ülkelerine yönelik açılımları Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir gerileme yaratmıştır. Ayrıca, Türkiye-AB ilişkilerinin AKP hükümetiyle geldiği aşama Türkiye-ABD-İsrail ilişkilerini de etkilemiştir. İsrail'de Türkiye'nin AB'ye alınmayacağına yönelik fikir azımsanamayacak bir destek bulmaktadır. Bu noktada Türkiye'nin dış politikasında çıkar-merkezli algılamasının Schweller'in büyük güç ittifakı modelinde ileri sürdüğü gibi peşine takılma şeklinde değil yeni arayışlar içine girme gibi yeni bir boyutta olduğunu hatırlamak gerekir.

Türkiye'nin güvenlik sorununda geçmişteki tehdit algılamalarının büyük bir bölümünü bir yana bırakarak yeni çıkar tanımlamaları çerçevesinde strateji belirlemesi ve bu strateji içinde İsrail'le ortak çıkarların azlığı, Türkiye-İsrail ilişkilerindeki gerilemelerin temel nedenidir. Ancak bu olgu ilişkilerdeki gerilimleri açıklamaya yetmemektedir. Türk-İsrail ilişkilerinde 1990'ların ortasındaki durum zirve, 2003-2004'teki durum ise diptir. İlişkiler kural olarak bu ikisinin arasında yürümektedir. Zirvenin nedenleri daha önce açıklanmıştır. Sorunun yapısal boyutlarının yanısıra dip durumunu ortaya çıkaran konjonktürel gelişmeler ise iki boyutta açıklanabilir: Birincisi İsrail-Filistin geriliminin yansımaları ve bununla bağlantılı olarak hükümetin tepkileri, ikincisi ise İsrail'in Kuzey Irak'taki faaliyetleri üzerine ortaya çıkan durumun

uyarılarla telafisi isteğidir. Türk-İsrail ilişkilerinde Filistin meselesine bağlı olarak kötüleşme AKP'ye özgü bir olgu değildir. El Aksa İntifadası'nın başlaması ve çatışmaların tırmanması, hatta Arafat'a yönelik İsrail operasyonlarının artması dönemlerinde Türkiye'den İsrail'e yönelik sert açıklamalar gelmiştir. Ancak, AKP hükümeti ile bu eleştirilerin dozu artmış, Başbakan Erdoğan'ın İsrail'i devlet terörü uygulamakla suçlamasıyla doruğa çıkmıştır.³⁶ Bu dönem aynı zamanda İsrail'in Kuzey Irak'taki faaliyetlerinin Türk basınında çok yoğun olarak tartışıldığı ve hükümet üzerinde kamuoyu baskısının arttığı bir dönemdir. Kamuoyu ve seçmen kitlesinin önemli bir kısmı İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesine bu kadar karşı iken, AKP hükümetinin çıkışları hem iç politikada memnuniyet yaratmış, hem de Türk-Arap ilişkilerindeki gelişmeye önemli bir katkı yapmıştır: 1990'larda Türk-İsrail ilişkilerini tehdit olarak algılayan Arap ülkelerinin, ilişkilerin bozulmasıyla (buna tezkere sonrasında Türk-Amerikan ilişkileri eklenebilir) Türkiye'nin Orta Doğu açılımına memnuniyetle bakmıştır. Bu olgu, Türkiye'nin Arap dünyasına yönelik açılımına önemli bir katkı yapmıştır.

Sonuç

Çalışmanın başında iki temel varsayımın olduğu belirtilmiştir: Bunlardan birincisi, Türk-İsrail ilişkilerinin, paylaşılan (ortak) tehditler üzerine ortaya çıkmasından sonra ilişkinin getirdiği avantajlara, bölgesel ve uluslararası ortamın değişmesine ve tarafların dış politika algılamalarının değişmesine bağlı olarak, paylaşılan çıkarlar zeminine kaymasıdır. İkinci varsayım ise, ortak tehdit algılaması üzerine inşa edilen ilişkilerin, tehdidin azalması ve ilişkinin içine doğduğu ortamın büyük bir değişikliğe uğraması, iki ülkede (fakat daha çok Türkiye'deki) dış politikaya bakışın tehdit-merkezli olmaktan çıkar-merkezli olmaya kaymasıyla hızını kaybettiği; 2000'li yıllarda yapısal faktörlerdeki değişimin yanısıra dönemsel faktörlerin etkilerinin ilişkilerde bozulma yarattığı; dönemsel faktörlerin ortadan kalması ya da etkisini yitirmesiyle ve Türk dış politikasına AKP hükümeti tarafından getirilmeye çalışılan yeni yorumun karşılaştığı zorluklar karşısında geri adım atmasıyla ve eski dış politika önceliklerine yeniden dönmeye başlamasıyla, İsrail ile ilişkilerde 1990'lardaki kadar olmasa da iyileşme eğiliminin yeniden başladığıdır.

Birinci varsayım birinci bölümde görülebileceği gibi, Türk-İsrail ilişkilerinde 1996-2000 arasında bir "altın çağ" doğmasının nedenlerini açıklamaya katkıda bulunmaktadır. Tehdit-çıkarcı değerlendirme ve

³⁶ "Erdoğan'dan İsrail ve ABD'ye Kınama", *Hürriyet*, 20 Mayıs 2005, <http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0,sid~1@w~7@tarikh~2004-05-20-m@nvid~415161,00.asp>

analiz yapımında hangi faktörün önem kazandığı, karar vericilerin algısıyla ilişkilidir. Özellikle, Türk-İsrail ilişkilerinde Türkiye'den kaynaklanan değişimde iç politikada yaşanan gelişmelerin önemli olduğu görülmektedir. Türk-İsrail ilişkilerindeki kötüleşmeye neden olan faktörlerin 11 Eylül 2001'i takiben önem kazanmasına rağmen, dip durumuna giden sürecin 2002 yılında başlaması bu nedenledir. Yeni hükümetin hem dış politikasını üzerine inşa ettiği dünya görüşü, hem de hükümeti destekleyen Türkiye'deki ekonomik politik yapı, tehditten çıkar-merkezli değerlendirmeye önemli bir katkıda bulunmuştur. 2005 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın İsrail gezisiyle ikili ilişkilerde yeni bir iyileşme döneminin başlaması da bu savı doğrulamaktadır. Türk-İsrail ilişkileri tehdit-merkezli değerlendirildiğinde Türkiye'nin İsrail'e yakınlığı, ancak (başta ekonomik) çıkar-merkezli değerlendirmeler başat olduğunda aynı yakınlığın görülmediği söylenebilir. Başbakan Erdoğan'ın son gezisinin Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulması, Ermeni Sorunu, Öcalan'ın yeniden yargılanması talepleri gibi Türkiye'nin güvenliğine ilişkin sorunların yükselmesi sırasında aniden meydana gelmesi de bunun önemli bir göstergesidir.³⁷

---

³⁷ Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Serhat Erkmen, "Türk-İsrail İlişkilerinde Yeni Bir Dönem mi?", *Stratejik Analiz*, Cilt 5, No 61, Haziran 2005.

Summary

Turkish-Israeli relations, which are important in the Middle East, were excellent in the mid-1990s but suffered from ups and downs between 2000 and 2005. Turkish-Israeli relations, which celebrated their "golden age" after 1996, reached their lowest point in 2003-2004. This can be explained by changes in the balances between countries in the Middle East and by internal factors in the two countries. It can be argued that the "golden age," which began with the birth and strengthening of a shared threat perception, deteriorated in the absence of the threat perception. This article examines the structural and conjunctural factors in Turkish-Israeli relations and attempts to predict how those factors may affect Turkish-Israeli relations in the near future.

The primary aim of this article is to reveal the nature of the bilateral relations between Israel and Turkey and to explain why these relations, which improved in the 1990s, declined. The article also seeks to explain why these relations are currently being repaired. The basic argument of the article is that although these relations were initially built upon shared threats, their characteristics changed because of an altered advantage structure, fluctuations in the international and regional environments, and a shift in the foreign policy perspectives of both sides. Secondly, the article argues that while the strengthening of Turkish-Israeli relations emerged over a 50 year period, it is not a very powerful alliance. The problems in the relations can be easily observed.

Turkish-Israeli relations are primarily rooted in four factors: the emergence of a common threat perception in the international environment; the PKK factor; military relations; and the US factor. In the international arena, the two countries had common rivals and enemies. Although both were pro status-quo in the Middle East, they are revisionist with regard to Central Asia and the Caucasus. With regard to the Kurdish issue, Israel's distance from the PKK, its support for Turkey in countering PKK terrorism, and the backing to the PKK from Iran and Syria, strengthened Turkish-Israeli relations. The Israeli military provided military support and shared intelligence without reserve. Cooperation in the military field contributed to the strategic dimension of the relationship and bolstered enthusiasm. Finally, relations with the US are complimentary for Turkey and Israel. Under the US strategic umbrella, a secular and pro-Western vision was shaped.

Factors which contributed to the deterioration of Turkish-Israeli relations after 2000 include the declining benefits of cooperation, effects of the Iraqi War, the internal politics of Turkey and the effects of

internal politics in Turkey on foreign policy. Initially, Turkey gained advantages over Greece and Syria by cooperating with Israel. At the same time, Israel obtained advantages over Iran and Syria. Paradoxically, when the perceived threats to the two countries decreased, the relationship was reduced to one of interdependence. In the economic area, although trade between the two countries reached some two billion US dollars, further strategic economic ties could not be consolidated. Cooperation on strategic raw materials and natural resources could not be achieved. With regard to Central Asia, a strategic dimension similar to that in the Middle East did not emerge. In relation to Iraq, the strategic considerations of the Iraq War and Israel's relations with the Kurds in Iraq created a split. Particularly, Israeli's policy toward Northern Iraq disturbed Turkey and fired Turkey's concerns about the situation. Finally, with the emergence of the Adalet ve Kalkınma Partisi (Justice and Development Party or Ak Party), Turkish foreign policy entered a new era. Changes in Turkish policies included a determined effort to move more swiftly toward achieving EU membership, achieving better relations with neighboring countries, and moving toward a more economically oriented foreign policy. Further, the AK Party's base was sensitive about the Palestinian issue. Clearly Israeli's approach to Northern Iraq and the new sensitivity to the situation in Palestine were the key factors in tensions in Turkish-Israeli relations. Most countries of the Middle East supported Turkey's attitude toward Israel on the question of Palestinians. Finally, increasing anti-US and anti-Israeli sentiment in Turkey contributed to the Turkish Government's policies.

Consequently, it can be seen clearly that changes in Turkish internal politics significantly affected Turkish-Israeli relations. Although the factors which caused retrogression in the bilateral relations emerged after September 11, 2001, relations between the countries touched bottom only after the election of the Ak Party Government in November 2002. The main reasons for the change in Turkish foreign policy from a threat origin to an interest origin were the way of thinking of Ak Party leaders and the improved economic situation in Turkey. Recent improvements in Turkish-Israeli relations tend to strengthen this assumption. With the deterioration in Turkish-Armenian relations, the Armenian Question and demands that PKK leader, Abdullah Ocalan, be retried, raised new security concerns for Turkish elites. With a renewed threat perception, a new Turkish-Israeli rapprochement was given a boost.

Kaynakça

- Aras, Bülent, "The Academic Perceptions of Turkish-Israeli Relations", *Alternatives*, Cilt 1, No 1, Bahar 2002, <http://www.alternativesjournal.net/volume1/number1/aras.htm>
- Bengio, Ofra ve Özcan, Gencer, "Changing Relations: Turkish-Israeli-Arab Triangle", *Perceptions*, Cilt 5, No 1, Mart-Mayıs 2000.
- Berman, Ilan, "Israel, India and Turkey: Triple Entente", *Middle East Quarterly*, Cilt 9, No 2, Sonbahar 2002, <http://www.meforum.org/article/504>
- Bir, Çevik, "Reflections On Turkish-Israeli Relations And Turkish Security," *POLICYWATCH*, No 422, 5 Kasım 1999. <http://www.washingtoninstitute.org/watch/Policywatch/policywatch1999/422.htm>
- Boucek, Christopher, "Impact of Israeli Foreign Policy in Central Asia: The Case of Uzbekistan", *Central Asia and Caucasus*, Cilt 4, No 28, 2004.
- Codispot Joseph M., *Star and Crescent: Turco-Israeli Partnership in a Tough Neighborhood*, Alabama, Air War College Maxwell Paper No 22, Ağustos 2000.
- Cornell, Svante, "Geopolitics and Strategic Alignments in Caucasus and Central Asia", *Perceptions*, Cilt 4, No 2, Haziran-Ağustos 1999.
- Elekdağ, Şükrü, "2 ½ War Strategy" *Perceptions*, Cilt 1, No 1, Mart-Mayıs 1996, <http://www.disisleri.gov.tr/NR/rdonlyres/FEAC963C-59B7-44B1-AD72-561BE65E6886/0/212WARSTRATEGY.pdf>
- Fisk, Robert, "Jerusalem Draws In The Turks To Spy On Arab Foes", http://middleeast.org/archives/1999_02_24.htm
- Hawas, Akram T., "The New Alliance: Turkey and Israel", *The Fourth Nordic Conference On Middle Eastern Studies: The Middle East In Globalizing World Oslo*, 13-16 Ağustos 1998 <http://www.hf.uib.no/smi/pao/hawas.html>
- Inbar, Efraim, "Regional Implications Of The Israeli-Turkish Strategic Partnership", *MERIA*, Cilt 5, No 2, Yaz 2001.
- Inbar, Efraim, *Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı*, çev. Suna Ercan-Özgül Erdemli, Ankara, ASAM Yayınları, 2001.
- Irvy, David, "Concluding Remarks On The US-Turkish-Israeli Cooperation," *Turkey-Israel-US Trialogue*, BESA Center for Strategic Studies, 10 Aralık 2002.
- Jung, Dietrich ve Piccoli, Wolfgang, "The Turkish-Israeli Axis: A Matter of Geostrategic Change in the Middle East", <http://www.copri.dk/publications/WP/WP%202001/5-2001.doc>
- Jung, Dietrich ve Piccoli, Wolfgang, "The Turkish-Israeli Alignment: Paranoia and Pragmatism?", *Security Dialogue*, Cilt 31, No 1, Mart 2000.

- Larrabee, Stephen ve Lesser, Ian O., *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, Rand, 2003, s. 120. <http://www.rand.org/publications/MR/MR1612/MR1612.ch5.pdf>
- Luft, Gal, *All Quiet On The Eastern Front? Israel's National Security Doctrine After The Fall Of Saddam*, Analysis Paper, No 2, Mart 2004, The Saban Center For Middle East Policy At The Brookings Institution.
- Maher, Brian, "Changing Geopolitics Threatens Israeli Turkish Relations", *International Relations and Security Network*, 12 Ocak 2005, <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=9585>
- Nachmani, Amikam, "Triangular Relationship: Turkish Israeli Relations and Its Implications for Greece", *Cahiers D'etudes Sur La Mediterranee Orientale Et Le Monde Turco-Iranien*, No 28, Haziran-Aralık 1999, <http://www.cerisciencespo.com/publica/cemoti/textes28/nachmani.pdf>
- Öztürk Recep, *Batı Faktörünün Etkisinde Türkiye İsrail İlişkilerinin Politikası*, Ankara, Odak, 2004.
- Öztürk, Osman Metin, "Türkiye-İsrail Askeri İşbirliği Üzerine", *Avrasya Dosyası*, Cilt 5, No 1, İlkbahar 1999, İsrail Özel.
- Sayarı Sabri, "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era", *Journal of International Affairs*, Cilt 54, No 1, Sonbahar 2000.
- Schweller Randall, "Bandwagoning For Profit, Bringing The Revisionist Back In", *International Security*, Cilt 19, No 1, Yaz 1994.
- Seymour M. Hersh, "PLAN B", *New Yorker*, 21 Haziran 2006, http://www.newyorker.com/fact/content/?040628fa_fact
- Tavlaş, Nezi, "Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Cilt 5, No 1, İlkbahar 1999.
- Walt, Stephen M., *Origins of Alliances*, Ithaca, Cornell University Press, 1987.
- Waltz, Kenneth, *Theory of International Politics*, Reading, MA, Addison-Wesley, 1979.